

Strategische Agenda Kust Zuid-Holland

provincie **HOLLAND**
ZUID

april 2011

Colofon

Dit is een uitgave van de provincie Zuid-Holland, afdeling Water en Groen, telefoon: 070 441 62 04.

De strategische agenda kust is opgesteld door Edith van Dam en Arjan van de Lindeloof in samenwerking met het interne kernteam en ingenieursbureau DHV.

April 2011

Provincie Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP Den Haag
www.zuid-holland.nl

Kaarten

Bureau Datamanagement, provincie Zuid-Holland
afdeling ARW bureau Vos.

Ontwerp, fotografie en productiebegeleiding
Bureau Mediadiensten, provincie Zuid-Holland

174685

Inhoud

1.	Inleiding	5
1.1	Veiligheid en kwaliteit	5
1.2	Uniek landschap in verandering	5
1.3	Strategische agenda Kust	5
1.4	Studiegebied	6
1.5	Status	6
1.6	Vervolg in het Deltaprogramma Kust	6
2.	Ambitie en rol van de provincie	7
2.1	Ambitie	7
2.2	Rol provincie	7
2.3	Integrale opgaven	8
2.4	Innovatie en kwaliteit	8
3.	De strategische opgave voor de kust	9
3.1	De Zuid-Hollandse kust, ontwikkelingen en trends	9
3.2	Ruimtelijke verbeelding	11
3.3	Toekomstige kustbescherming in samenhang met andere functies	11
3.4	Vormgeven aan gedifferentieerde bereikbaarheid van de kust	15
3.5	Landschappelijke, recreatieve en natuurlijke kwaliteiten	17
4.	Fasering, bestuurlijke samenwerking en Financiering	21
4.1	Vertaling van lange termijn naar korte termijn	21
4.2	Fasering	21
4.3	Bestuurlijke samenwerking	21
4.4	Financiering	23
5.	Vervolg	25
5.1	Bepalen rol en ambitie bij lopende programma's	25
5.2	Gezamenlijk uitwerken met de projectorganisatie van het Deltaprogramma Kust in de periode 2011 - 2015	26
5.3	Kustopgaven voor de korte termijn, 2011-2015	27
5.4	Kustopgaven op langere termijn	29
	Literatuur	31

De kust bij Scheveningen.

1 Inleiding

In de strategische agenda Kust benoemt de provincie Zuid-Holland haar ambities voor de toekomst van haar kustgebied. De provincie beschrijft hierin een effectief, klimaatbestendig en duurzaam ruimtegebruik van de kust. Zij levert met deze agenda een bouwsteen aan het deelprogramma Kust van het Nationaal Deltaprogramma. De agenda bevat de visie op de Zuid-Hollandse kust afkomstig uit het huidige provinciale beleid voor de korte en lange termijn. Het doel van de strategische agenda is het benoemen van Zuid-Hollandse opgaven. Op basis van deze agenda worden afspraken gemaakt over het vervolg en de verdeling van verantwoordelijkheden hierbij.

1.1 Veiligheid en kwaliteit

De provincie Zuid-Holland ligt aan zee. Onder meer dat kustgebied maakt de provincie een aantrekkelijke plek om te wonen, te werken en te recreëren. Zuid-Holland is dan ook een dichtbevolkte provincie en de economische motor van de Randstad. Om deze status te kunnen behouden, is de veiligheid van het gebied, gelegen achter de kust, een randvoorwaarde. De provincie werkt continu mee om die veiligheid, in samenhang met een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving en een gewild investerings- en vestigingsklimaat, te garanderen.

bijdrage. De provincie heeft oog voor deze economische potentie van de kust en streeft ernaar die optimaal te benutten. Verder is het gebied van grote waarde voor de veiligheid en drinkwatervoorziening.

Door het unieke landschap, de bijzondere ruimtelijke kwaliteit en de recreatiemogelijkheden draagt de kust bij aan een aantrekkelijk woon- en werkklimaat in het achterland. De komende eeuw zullen klimaatverandering, energieschaarste, internationalisering, veranderingen in de economie, demografische ontwikkelingen en veranderende eisen aan de kwaliteit van de omgeving in meer of mindere mate van invloed zijn op de functies in het kustgebied.

1.2 Uniek landschap in verandering

De Zuid-Hollandse kust is een uniek landschap met bijzondere ruimtelijke kwaliteiten. Een langgerekt open gebied waar natuurlijke processen duidelijk zichtbaar zijn door de voortdurende beweging van zand, golven en wind. Grote en kleine badplaatsen en havens wisselen duingebieden af. De kust is dan ook een aantrekkelijke plek om te recreëren. De badplaatsen leveren daaraan een belangrijke

1.3 Strategische agenda Kust

Een heldere en consistente ambitie van de provincie is nodig om ook in de toekomst de kust veilig en aantrekkelijk te houden en de, op termijn, noodzakelijke ingrepen in de kustzone in samenhang met elkaar te ontwikkelen. De provincie beschrijft in deze strategische agenda Kust haar

ambities, die ze met haar regionale partners heeft besproken. De agenda vormt daarmee een basis voor uitwerking van de opgaven. Een hechte samenwerking met de gemeenten, regio's, waterschappen, het Rijk en private partijen is onmisbaar. De strategische agenda is gericht op lange termijn ontwikkelingen tot 2100. Deze ontwikkelingen zijn vertaald naar opgaven voor de korte en middellange termijn, (tot 2040).

De provincie baseert zich in haar ambities voor de kust op bestaande beleidsstukken waarvan de Provinciale Structuurvisie (1) en het Provinciaal Waterplan (2) de meest relevante zijn. De provincie houdt bij het formuleren van ambities voor de lange termijn rekening met trends en ontwikkelingen die worden voorzien. Op basis van deze langetermijnambities benoemt zij de onderwerpen waarbij naar verwachting aanvulling, specificering of bijstelling van bestaand beleid nodig is. Tevens geeft zij aan waar deze aanpassingen leiden tot aandachtspunten voor de korte termijn.

1.4 Studiegebied

Het deelprogramma Kust van het Nationaal Deltaprogramma vraagt de provincie zich te richten op het kustfundament, het gebied van de doorgaande -20 meter dieptelijn op de Noordzee tot en met de binnenduinoet. De opgaven voor

De kust bij Katwijk.

de kust zijn echter niet los te zien van de achter de kust gelegen steden, de regionale economie, de infrastructuur en functies als landbouw en recreatie. Het gebied dat in deze strategische agenda Kust wordt belicht is daarom breder dan alleen het kustfundament.

Het Nationale Deltaprogramma Kust beperkt zich tot de Noordzeekust van de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden. De Deltawateren maken deel uit van de Deltaprogramma's Zuidwestelijke Delta en Rijnmond Drechtsteden. De Strategische Agenda Kust van Zuid-Holland sluit zich bij deze indeling aan. Verzilting en zoetwatervoorziening vallen buiten de scope van deze strategische agenda, in het kader van de deelprogramma's Zoetwater, Zuidwestelijke Delta en Rijnmond Drechtsteden komen deze onderwerpen aanbod.

1.5 Status

Deze strategische agenda Kust is opgesteld onder verantwoordelijkheid van de provincie Zuid-Holland vanuit het perspectief van de provinciale verantwoordelijkheden. Gemeenten, regio's, waterschappen en rijk zijn geconsulteerd en onderschrijven de hoofdogaven uit deze agenda.

1.6 Vervolg in het Deltaprogramma Kust

In het kader van het Deltaprogramma Kust is een Nationaal Kader Kust opgesteld dat als handreiking voor de provinciale strategische agenda's of provinciale kustvisies kan dienen. Deze strategische agenda volgt de hoofdlijn voor veiligheid en ruimtelijke kwaliteit uit dit Nationaal Kader Kust en past de ontwikkelprincipes uit dit kader impliciet toe.

Als vervolg op de strategische agenda wil Zuid-Holland, samen met de projectorganisatie van het Deltaprogramma kust een aantal opgaven uitwerken. De uitwerking kan in de Nationale Kustvisie, die in 2012 door het Deltaprogramma Kust wordt opgeleverd, worden opgenomen. Bij deze uitwerking wordt nauw samengewerkt met de andere betrokken kustprovincies en worden de verschillende provinciale visies of agenda's verder op elkaar afgestemd.

2. Ambitie en rol van de provincie

De provincie wil ervoor zorgen dat Zuid-Holland op korte, middellange en lange termijn een aantrekkelijke, veelzijdige en internationaal concurrerende provincie is.

Dat doet zij door in te zetten op klimaatbestendigheid, ruimtelijke kwaliteit en duurzaam ruimtegebruik.

2.1 Ambitie

De kustzone moet bij toekomstige ontwikkelingen de veiligheid blijven garanderen, maar ook een belangrijke bijdrage leveren aan de leefomgeving in Zuid-Holland en daarmee bijdragen aan de versterking van de economie. Daarom werkt de provincie aan een veilige en toegankelijke kust met ruimte voor robuuste duingebieden met dynamische natuur, afgewisseld met badplaatsen van allure die een prima uitvalsbasis vormen voor recreanten en toeristen. Een samenhangende ontwikkeling met het achterland maakt de kust tot de voortuin van de Randstad. Toekomstige ontwikkelingen in de kustzone moeten daarom niet alleen benaderd worden vanuit civieltechnische optiek, maar als integrale, ruimtelijke opgave. Dit vraagt om een integrale en - waar mogelijk - innovatieve aanpak. Daarbij hoort een intensieve samenwerking tussen de provincie, andere verantwoordelijke overheden maatschappelijke, natuur- en milieuorganisaties, bedrijven en kennisinstellingen.

Dat deze aanpak werkt, bewijst de voortvarende aanpak van de zwakke schakels in de kust van Zuid-Holland waarmee de kust voor de komende decennia weer aan de veiligheidsnormen voldoet. Ook het pilotproject Zandmotor (3), een gezamenlijk project van Rijk en provincie, is een mooi voorbeeld van innovatieve samenwerking. Dit grootschalige experiment,

waarbij de kust met behulp van natuurlijke processen veilig blijft en aangroeit, is gekoppeld aan een integrale ontwikkeling van de Delflandse kust waarbij ook de ruimtelijke verankering met het directe achterland wordt uitgewerkt (4). De komende jaren wil de provincie graag de expertise gebruiken, die zij in samenwerking met het bedrijfsleven heeft opgebouwd, en benut zij bestuurlijke en ambtelijke (internationale) samenwerkingsverbanden. Met als doel een bijdrage te leveren aan het gezamenlijke streven om een aantrekkelijk en welvend Nederland duurzaam veilig te houden.

2.2 Rol provincie

Diverse partijen waaronder de provincie Zuid-Holland hebben een rol en verantwoordelijkheid in het verbeteren van de veiligheid en aantrekkelijkheid van de kust en het stimuleren van de economische groei. Samen met de betrokken waterschappen, de gemeenten, de regio's, het Rijk en andere betrokkenen (maatschappelijke, natuur- en milieuorganisaties, kennisinstellingen, bedrijven) wil de provincie aan deze opgaven werken. De provincie is verantwoordelijk voor het behoud en de versterking van de landschappelijke en natuurlijke kwaliteiten van het kustgebied, het stimuleren van de regionale economie en zij zorgt voor een integrale ruimtelijke ontwikkeling van alle functies.

De provincie heeft in het kustgebied verschillende rollen. Met instrumenten als de Provinciale Structuurvisie en het Provinciaal Waterplan neemt de provincie een kaderstellende rol in. Daarnaast kan de provincie een regisserende en coördinerende rol op zich nemen wanneer zij samenwerkt met andere partijen. Naast deze algemene rollen heeft de provincie voor een aantal beleidsvelden ook een inhoudelijke rol die tot uiting kan komen in het opstellen van beleidskaders, zoals voor de bescherming van drinkwaterbronnen en beheer van Natura2000-gebieden. Op het gebied van de regionale infrastructuur is zij mede vervoersautoriteit. Bij versterking van de waterkering is de provincie bevoegd gezag.

2.3 Integrale opgaven

Vanwege de opgaven op het gebied van veiligheid, natuur, toerisme, recreatie, economie en wonen is een integrale aanpak noodzakelijk. Dit is de beste manier om op effectieve wijze de kust te beschermen tegen de zeespiegelstijging en tegelijkertijd de unieke ruimtelijke kwaliteit van de kust van Zuid-Holland te behouden en te versterken. Het gaat er hierbij vooral om verschillende (sectorale) ontwikkelingen in samenhang uit te werken en om functionele en ruimtelijke relaties tussen kust en achterland vorm te geven.

De Hollandse kust is op te delen in drie verschillende delen: de Zuid-Hollandse eilanden, de Maasvlakte, en de Hollandse kustboog van Hoek van Holland tot aan Vogelenzang.

Om concreet uitvoering te geven aan de ambities, met aandacht voor de provinciale verantwoordelijkheden, onderscheidt de provincie Zuid-Holland drie integrale opgaven:

- uitwerken hoe de kustbescherming in de toekomst vorm krijgt. Dat moet gebeuren in samenhang met ontwikkelingsmogelijkheden, en een kwaliteitimpuls voor de badplaatsen en een robuuster landschap met ruimte voor natuur en recreatie;
- vorm geven aan een gedifferentieerde bereikbaarheid van de kust. Dat moet gebeuren in samenhang met de ontwikkelingen van recreatie, wonen en werkgelegenheid;
- behouden van de bijzondere landschappelijke natuurlijke kwaliteit en ruimte bieden voor natuurlijke dynamiek. Dat moet gebeuren in samenhang met functies in het kustgebied en het directe achterland.

In hoofdstuk 3 zijn de opgaven toegelicht en uitgewerkt.

2.4 Innovatie en kwaliteit

Innovatie en ruimtelijke kwaliteit zijn twee thema's die door deze opgaven heen spelen. Wil de Zuid-Hollandse kust potenties waarmaken, dan dienen ontwikkelingen van een hoge kwaliteit te zijn. De Zuid-Hollandse kust kan zich hierin onderscheiden van andere kustgebieden in Nederland en Europa.

De provincie kan bijdragen aan de gewenste kwaliteit van de kust door inzet op de samenhang tussen het ruimtelijk beeld en het functioneren van de kust. Zij zet inhoudelijke expertise en ontwerpdeskundigheid in om de keuzes voor de komende jaren inzichtelijk te maken. Innovatie is niet alleen van belang om te komen tot een meer duurzame en betere kust, maar vormt daarnaast een herkenbaar exportproduct. Het toepassen van nieuwe technieken en processen vormt een onmisbare bijdrage aan het ontwikkelen van kennis (Deltatechnologie) en mogelijke toepassing elders in de wereld.

3. De strategische opgave voor de kust

3.1 De Zuid-Hollandse kust, ontwikkelingen en trends

3.1.1 Veiligheid

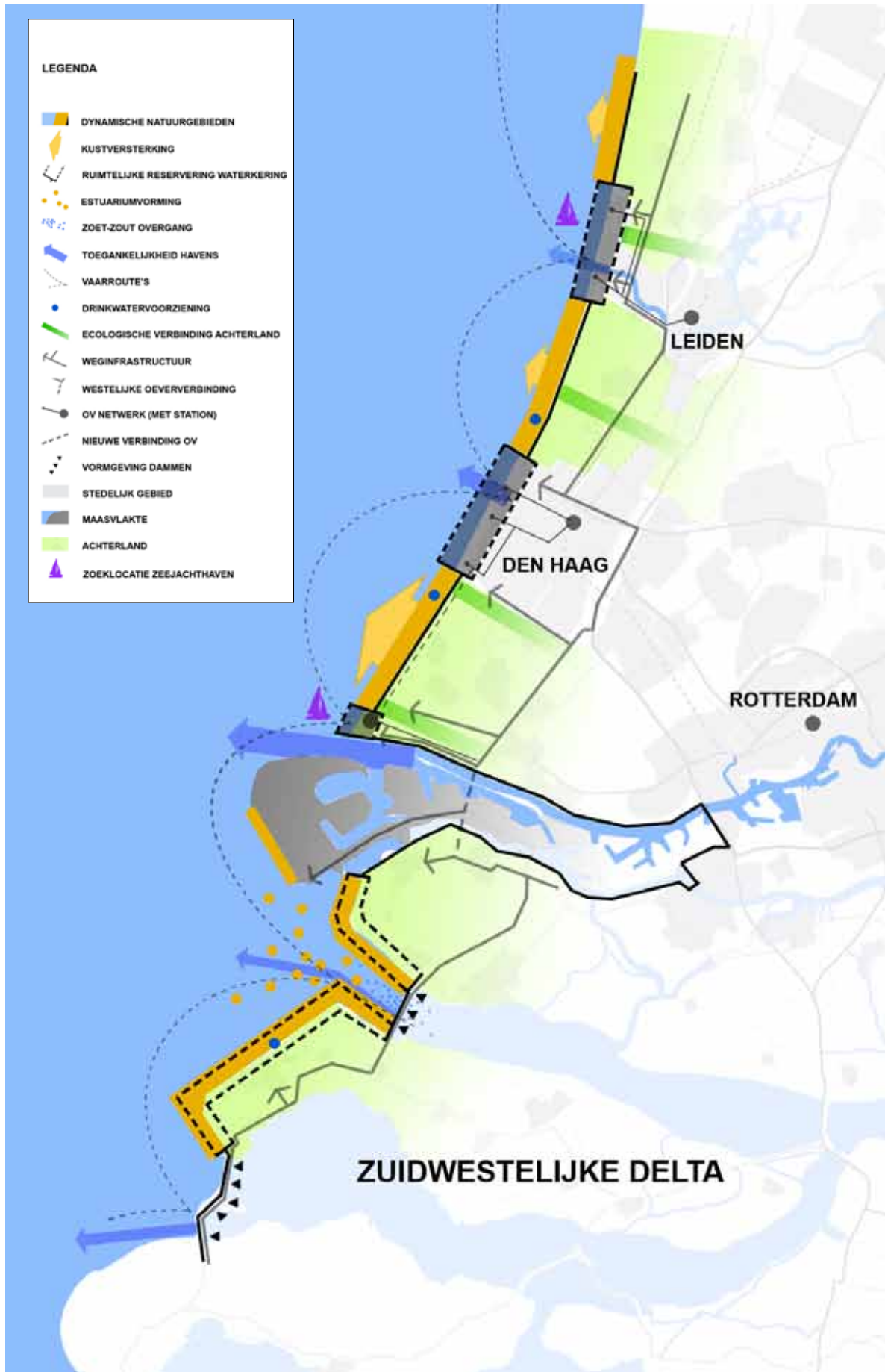
Een groot deel van de kust van de provincie wordt beschermd door duinen. De kust voldoet, mits de kust door middel van zandsuppleties voldoende wordt onderhouden (kustonderhoud), voor de komende decennia aan de huidige veiligheidsnormen. Recent zijn zwakke schakels in de kust versterkt. Op deze plekken is de kust in principe voor de komende 50 jaar veilig. Waar harde constructies in de zeewering zijn toegepast (Noordwijk, Scheveningen, Flauwe Werk) is de waterkering zelfs ontworpen om een langere periode (100 jaar) stand te houden. Bij de versterking in Voorne is gekozen voor een maatwerkoplossing met een levensduur van 25 jaar.

Zeespiegelstijging maakt dat het kustonderhoud op termijn intensiever wordt. Op langere termijn zijn vanwege klimaatverandering, mogelijk ingrijpendere maatregelen nodig (kustversterking). Ook hiervoor geldt dat het aanbrengen van zand, voor het grootste deel van de Zuid-Hollandse kust, de beste manier is. Zand is ruim voorradig, flexibel in de toepassing en passend bij de natuurlijke dynamiek van het kustlandschap. De veiligheid van de kust op orde brengen en houden met zand is een strategie die zeker tot 2100 voldoet, ook bij pessimistische klimaatscenario's. Deze strategie is daarom door de Deltacommissie (commissie Veerman, 2008) geadviseerd (5) en dit advies wordt in het kader van het Deltaprogramma kust verder uitgewerkt. De vraag hierbij is met welke frequentie en in welke vorm zand moet worden aangebracht en of moet worden geanticipeerd op zeespiegelstijging of niet.

In het Deltagebied, waar Rijn en Maas uitmonden in zee, zorgt de stijgende zeespiegel, in combinatie met hogere rivierafvoeren, op langere termijn voor een grotere kans op overstromingen. In de deelprogramma's Rijnmond Drechtsteden, Zuidwestelijke delta en Rivieren van het Nationaal Deltaprogramma wordt onderzocht welke maatregelen nodig zijn om dit te voorkomen. Dit maakt geen deel uit van de strategische agenda kust. Ook verzilting en beschikbaarheid van zoetwater wordt door de stijgende zeespiegel, veranderende rivierafvoeren en de veiligheidsmaatregelen die daardoor nodig zijn beïnvloed. Ook deze problematiek krijgt in een ander kader aandacht in de deelprogramma's Zoetwater, Rijnmond-Drechtsteden en Zuidwestelijke Delta.

3.1.2 Duingebieden met verschillende functies

Door het oorspronkelijke en natuurlijke karakter van het kustlandschap is de kust van bijzonder belang voor natuur en recreatie. Een goede aansluiting op landschappen aan de binnenduinrand is daarbij ook belangrijk. Een mooi voorbeeld hiervan is het landgoederenlandschap bij Wassenaar. Binnen de kuststrook van provincie Zuid-Holland liggen tien beschermde Natura 2000-gebieden. Daarmee levert Zuid-Holland een belangrijke bijdrage aan het Europese netwerk van duingebieden. Door de klimaatverandering kunnen de duingebieden op lange termijn veranderen. Voor flora- en faunasoorten is het van belang dat er migratiemogelijkheden zijn om mee te bewegen als leefgebieden verschuiven. Sommige flora- en faunasoorten zullen verdwijnen en andere komen er voor in de plaats. Mogelijk beïnvloedt klimaatverandering ook de vormen van recreatie waaraan behoefte is.

Figuur 1; de verbeelding van toekomstige ontwikkelingen en opgaven in de kustzone.

Grote delen van het duingebied in Zuid-Holland worden gebruikt voor drinkwaterwinning. De vraag naar drinkwater neemt vermoedelijk niet zodanig toe dat daarvoor een veel groter oppervlak aan duingebied nodig zal zijn.

3.1.3 Badplaatsen

Het duinlandschap aan de kust wordt afgewisseld door badplaatsen. De badplaatsen en de Brouwersdam vormen de belangrijkste uitvalsbasis voor recreanten en toeristen. De badplaatsen in Zuid-Holland hebben een onderscheidend profiel en dragen zo bij aan een gedifferentieerd aanbod. Dit onderscheid kan bij ontwikkelingen verder versterkt worden. De kwaliteit sluit niet overal aan op de eisen van toerist en recreant. Toeristische bestedingen aan de Zuid-Hollandse kust nemen af. Een betere aansluiting op de gevraagde kwaliteit en een betere bereikbaarheid van de kust kunnen hier verandering in brengen. Het is te verwachten dat de toenemende vergrijzing van de Nederlandse bevolking een verschuiving in recreatievormen aan de kust met zich mee brengt en leidt tot andere kwaliteitseisen.

3.1.4 Economische activiteiten en innovatie

De activiteiten in de haven van Rotterdam verschuiven meer in zeewaartse richting, resulterend in de aanleg van de 2e Maasvlakte. Internationalisering en toename van mobiliteit zijn ontwikkelingen die - in combinatie met de strategische ligging van Nederland in Europa en de positie van Zuid-Holland in de Randstad - kansen bieden voor Zuid-Holland. Ook de transitie van een op aardolie gebaseerde economie naar een economie waarbij biomassa als energiedrager en grondstof wordt ingezet, zal zorgen voor nieuwe bedrijvigheid in Zuid-Holland. Er zal worden gezocht naar nieuwe schone technologieën. Hier kan de water- en deltatechnologiesector ook een bijdrage aan leveren. Bestaande schone energiebronnen, zoals windenergie, zullen in de toekomst in belang toenemen. In de nota Wervelender (6) wordt aangegeven dat dit zich landschappelijk goed laat combineren met de dammen en keringen in de Delta en de grootschalige industrie activiteiten op de Maasvlakte. Innovatie speelt ook een belangrijke rol voor de land- en tuinbouw direct achter de kust: aan de noordkant bollenteelt, langs de Delflandse kust glastuinbouw en op de Zuid-Hollandse eilanden voornamelijk akkerbouw. Ook visserij zal in de toekomst een rol blijven spelen in Zuid-Hollandse kustplaatsen.

De kust is de belangrijkste vakantiebestemming van Zuid-Holland. De vele verblijfsbezoekers dragen bij aan een goed economisch klimaat. Het gaat hierbij met name om de ontwikkeling van de badplaatsen, mogelijke jachthavenontwikkeling en kwaliteitsverbetering en opschaling van het verblijfsareaal in relatie tot het natuuraanbod. In de provinciale Visie op Recreatie en Vrije tijd (7) wordt dit verder uitgewerkt en zijn expliciet drie opgaven geformuleerd. Kwaliteitsverbetering voor de (inter)nationale verblijfsbezoeker, door in te zetten op badplaatsen als werklocatie. Het organiseren van bereikbaarheid voor dagjes uit vanuit de Randstedelijke bezoeker. En het in kaart brengen van de potentie van Zuid-Holland om de thuisbasis te worden voor de zeewatersporter: inzet op zeejachthavens en surf hotspots.

3.2 Ruimtelijke verbeelding

In de overzichtskaart (figuur 1) worden de verschillende thema's met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de kustzone verbeeld. In de volgende paragrafen wordt deze nader toegelicht.

3.3 Toekomstige kustbescherming in samenhang met andere functies

3.3.1 Versterken duinen en kustfundament

Met behulp van zand kunnen relatief eenvoudig de gevolgen van een hogere zeespiegel of een gewijzigde veiligheidsnorm worden opgevangen en kan de veiligheid gegarandeerd blijven. Het is een flexibele en natuurlijke wijze van kustbeheer en kustversterking. De inzet van de provincie blijft dan ook 'met zand waar het kan, hard waar het moet'. Wanneer het rijk jaarlijks zo veel zand suppleert dat het kustfundament in zijn geheel meegroeit met de zeespiegelstijging, wordt het ontstaan van zwakke schakels in de toekomst mogelijk voorkomen. De provincie is hiervan een voorstander. Omdat pas achteraf kan worden bepaald hoe snel de zeespiegel is gestegen, moet hierbij niet van al te voorzichtige voorspellingen worden uitgaan. Natuur en recreatie kunnen profiteren van de intensievere zandsuppleties die hiervoor nodig zijn.

Daar waar het duingebied zeer smal is en er een tekort aan ruimte is voor natuur en recreatie, streeft de provincie ernaar om de kust met behulp

Opgaven versterken duinen en kustfundament		Wanneer
1	Evalueren van het pilotproject Zandmotor en ontwikkelen van een visie op de inzet van zandmotoren bij toekomstig kustbeleid.	2011-2020
2	De mogelijkheid om zandmotoren in de toekomst vaker in te zetten voor de kustveiligheid en kustonderhoud. Voor toekomstige Zandmotoren zullen met het rijk (financier voor kustveiligheid en -onderhoud) en hoogheemraadschap (verantwoordelijk voor kustveiligheid en onderhoud waterkering) afspraken gemaakt moeten worden over de uitvoering en financiering hiervan.	2020-2040

van intensieve zandsuppletie en natuurlijke processen zeewaarts te verbreden. Samen met het Rijk heeft de provincie daarom besloten om het pilotproject Zandmotor aan de Delflandse kust uit te voeren. Dit pilotproject moet uitwijzen of het wenselijk is om de kust van Delfland te verbreden door deze vorm van grootschalige kustsuppletie in de toekomst vaker toe te passen. Bij de Zandmotor gaat het niet alleen om verbreding van het duin, maar ook van het strand. Mogelijk leidt dit experiment tot ontwikkeling van andere eventueel tijdelijke gebruiksvormen van het strand voor zowel recreatie als natuur.

Het dynamische karakter van het strand en de ligging ten opzichte van beschermde natuurgebieden stelt randvoorwaarden aan dit gebruik. Voor zover bestaande vormen van strandgebruik en zeegebruik passen binnen deze randvoorwaarden kan dit bijdragen aan de diversiteit van de verschillende stranden. Voorbeelden hiervan zijn strandhuisjes bij Hoek van Holland en op het strand

van de Zuid-Hollandse eilanden. Een ander voorbeeld zijn accommodaties voor zeewatersport of horeca.

Andere delen van de Zuid-Hollandse kust kunnen op termijn ook voor grootschalige kustsuppletie in aanmerking komen, zoals de kust ten noorden van Scheveningen. Voor de kustveiligheid is dat hier voorlopig niet nodig. Bij de kust van de Maasvlakte is geen behoefte aan zeewaarts groeiende duinen. Voor de kust van de Zuid-Hollandse eilanden is een natuurlijke ontwikkeling van een slikken- en schorregebied gaande, de ontwikkeling van de Voordelta. Verstoring hiervan door grootschalige zandsuppleties is niet gewenst. De ontwikkeling van de Voordelta is geen garantie voor de veiligheid op lange termijn; voor de erosiegevoelige delen van de Zuid-Hollandse eilanden is op termijn maatwerk nodig om de veiligheid te blijven garanderen. In bovenstaande tabel zijn de opgaven voor versterken duinen en kustfundament samengevat.

Impressie pilotproject Zandmotor Delflandse Kust

3.3.2 Toekomstige waterkering in badplaatsen

Het is een gezamenlijk economisch belang van badplaatsen, provincie en Rijk om te investeren in de kwaliteit van badplaatsen. Hierbij kunnen de badplaatsen zich, meer dan nu het geval is, richten op een aanvullend aanbod zodat meer verscheidenheid ontstaat. Voor de stedelijke ontwikkeling van badplaatsen is duidelijkheid over de toekomstige ligging van de waterkering belangrijk. De waterkering stelt immers randvoorwaarden aan bebouwing en functies. Het is de vraag of het in de badplaatsen in de Hollandse kustboog nodig blijft aan de landzijde van de waterkering ruimte te reserveren voor een toekomstige versterking, de zogenoemde landwaartse reserveringszone. De keuze om de kust met zand op sterkte te houden maakt het immers heel waarschijnlijk dat toekomstige versterkingen in de badplaatsen aan de zeezijde uitgevoerd zullen worden. In duingebieden is er geen directe aanleiding om de landwaartse reserveringszone te verkleinen. De reserveringszone houdt hier de mogelijkheid open om de begrenzing van de waterkering in de toekomst eventueel landwaarts te verleggen. Dit kan bij dynamischer beheer van het duin, waarbij natuurlijke dynamiek zoals bijvoorbeeld verstuiving meer ruimte krijgt, juist wenselijk zijn. In Scheveningen moet bij toekomstige versterking een keuze

worden gemaakt of de waterkering om de haven heen blijft liggen of dat de haven binnendijks komt te liggen. Om hier duidelijkheid over te verkrijgen is een nadere uitwerking nodig. De gemeente heeft hierbij het voortouw.

Randvoorwaarden die de waterkering stelt aan bebouwing en functies dienen goed afgestemd te worden op wat vanuit stedelijke ontwikkeling gewenst is. Hierbij kunnen de mogelijkheden die innovatieve concepten bieden beter worden benut. De waterschappen zijn verantwoordelijk voor deze randvoorwaarden en staan in principe positief tegenover multifunctioneel gebruik van de waterkering¹. Bij badplaatsen is zeewaarts aangroeien van de waterkering in principe mogelijk. Het is wenselijk dat de badplaats aan zee blijft liggen. Daarvoor kan het nodig zijn dat functies meebewegen met de kustlijn die verschuift. Op lange termijn zou een boulevard bijvoorbeeld zeewaarts verlegd kunnen worden. Omdat het hierbij, afhankelijk van de exacte begrenzing van de waterkering, kan gaan om buitendijkse ontwikkelingen, is duidelijkheid nodig onder welke voorwaarden dit soort buitendijkse ontwikkelingen mogelijk zijn.

Hoek van Holland is nog geen echte badplaats aan zee. Een dergelijke ontwikkeling is binnen de rode

¹ Hoogheemraadschap Rijnland zegt hierover in haar kustnota (8) Indien de veiligheid nu en in de toekomst gewaarborgd blijft, is er ruimte voor medegebruik van de kering. Rijnland zal zelf geen initiatieven voor medegebruik ontwikkelen, maar wel meewerken aan initiatieven van derden binnen zijn taakstelling. Deze initiatieven zullen worden getoetst aan aspecten als veiligheid, beheer en handhaving van de waterkering. Hoogheemraadschap Delfland zegt hierover in haar Algemeen waterkeringen beleid (9) Medegebruik in de leggerzonering van de waterkering is onder maatschappelijk verantwoorde kosten mogelijk als nu en in de toekomst het functioneren van de waterkering volgens gestelde veiligheids-eisen niet wordt aangetast, het beheer en onderhoud van de kering niet wordt belemmerd en de kosten van het beheer niet onevenredig toenemen.

Opgaven toekomstige waterkering in badplaatsen		Wanneer
3	In het kader van het Deltaprogramma Kust, gezamenlijk met Rijk, waterschappen, gemeenten, uitwerken welke maatwerkoplossingen op de lange termijn voor kustversterking in badplaatsen aan de orde zijn en wat dit betekent voor de ligging van de waterkering in badplaatsen. Dit vormt tevens een impuls voor de gewenste kwaliteits-slag en het onderscheidend profiel van de verschillende badplaatsen.	2011-2015
4	In het kader van het Deltaprogramma kust, gezamenlijk met rijk, waterschappen en gemeenten stimuleren van het multifunctioneel gebruik van de waterkering.	2011-2015
5	In het kader van het Deltaprogramma kust, gezamenlijk met rijk, waterschappen en gemeenten, criteria voor buitendijkse ontwikkelingen uitwerken.	2011-2015
6	In samenwerking met de gemeente en andere betrokken overheden uitwerken hoe de gewenste badplaatsontwikkeling van Hoek van Holland mogelijk is binnen de randvoorwaarden die gesteld worden vanuit de waterveiligheid, de natuurwetgeving, de milieuzonering rond industrie en zonering rond de vaarweg.	2011-2015

contour wel mogelijk. Een nieuwe badplaats (Rotterdam aan zee) kan bijdragen aan een beter gedifferentieerd aanbod voor de recreant en toerist. Ook hier worden de mogelijkheden voor een deel bepaald door de toekomstige ligging van de waterkering. Bij deze locatie speelt tevens de vraag hoe de badplaatsontwikkeling gerealiseerd kan worden binnen de randvoorwaarden die gesteld worden vanuit de Natuurbeschermingswet, de milieuzonering rond de havenactiviteiten en risicozonering rond de vaarweg. De gemeente Rotterdam neemt hierin het initiatief en de verantwoordelijkheid voor de verdere planvorming.

De provincie is zich ervan bewust dat het voortouw vooral bij de gemeenten ligt als het gaat om de ontwikkeling van badplaatsen met allure. De provincie wil vanuit haar rol als regisseur voor de regionale samenhang in de ruimtelijke ontwikkeling hierbij faciliteren. Stimuleren van het multifunctioneel gebruik van de waterkering en duidelijkheid creëren over de toekomstige ligging

van de waterkering zijn onderwerpen die wat betreft de verdere uitwerking goed passen bij het deltaprogramma kust. Waterschappen zijn hiervoor uiteindelijk verantwoordelijk, het rijk als belangrijke financier van kustversterking is hierbij onmisbaar. De rol van de provincie is het onderwerp (blijven) agenderen en de betrokken partijen (rijk, waterschappen en gemeenten) bij elkaar brengen. Daarnaast kan de provincie faciliteren op het gebied van bereikbaarheid van de badplaats en door behoud en ontwikkeling van de recreatieve, natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten van de omgeving van de badplaatsen. Van bijzonder belang voor badplaatsen is een goede zwemwaterkwaliteit. Bij Katwijk is de zwemwaterkwaliteit problematisch, de waterkwaliteitsbeheerders, waterschap en RWS, zijn hiervoor verantwoordelijk. De provincie beoogt met het scheppen van ontwikkelruimte ook bij te dragen aan een kwaliteitsimpuls van de toekomstige badplaatsen. In bovenstaande tabel zijn de opgaven voor de toekomstige waterkering in badplaatsen samengevat.

Opgaven multifunctionaliteit dammen en keringen		Wanneer
7	In overleg met het rijk onderzoekt de provincie op welke wijze de strandbreedte ten behoeve van de strandrecreatie bij de Brouwersdam op langere termijn optimaal onderhouden kan worden.	2011-2015
8	Bijdragen aan de MIRT (Meerjarenprogramma Infrastructuur Ruimte en Transport) verkenning naar de mogelijkheden van een getijdencentrale bij de Brouwersdam.	2011-2015

3.3.3 Multifunctionaliteit dammen en keringen

In de Rijn/ Maasmonding maken diverse dijken dammen en keringen deel uit van de kustbescherming. In de deelprogramma's Rijnmond Drechtsteden en Zuidwestelijke Delta van het Nationaal Deltaprogramma wordt onderzocht wat nodig is om de waterveiligheid tot 2100 te garanderen in samenhang met andere functies. De provincie werkt mee aan dit Nationaal Deltaprogramma. De strategische agenda voor de kust gaat op dit vraagstuk niet verder in. De Brouwersdam is behalve voor de veiligheid ook van groot belang voor recreatie. Daarom is het belangrijk dat in de toekomst een minimale strandbreedte wordt gehandhaafd. Onderhoud van het kustfundament door middel van zandsuppleties bij harde keringen kan vanuit veiligheidsoogpunt aantrekkelijk zijn. Mogelijk zijn deze verschillende doelstellingen te combineren. Maatregelen die noodzakelijk zijn voor de waterkwaliteit van de Grevelingen kunnen mogelijk gecombineerd worden met een innovatieve getijdencentrale. Daarnaast is in de nota Wervelender (6) aangegeven dat dammen en keringen als onderdeel van de deltawerken geschikt zijn als locatie voor windmolens. In bovenstaande tabel zijn de opgaven voor multifunctionaliteit van dammen en keringen samengevat.

3.4 Vormgeven aan gedifferentieerde bereikbaarheid van de kust

De ontwikkeling van badplaatsen, recreatievoorzieningen en recreatief medegebruik van natuurgebieden wordt in belangrijke mate bepaald door de bereikbaarheid van de kust. Het gaat hierbij om beleid en investeringen in hoofdwegenstructuur, binnenstedelijke bereikbaarheid, parkeermogelijkheden, openbaar vervoerverbindingen, waterwegen en een goed netwerk van fiets- en wandelpaden. Vooral op warme dagen in het hoogseizoen is de druk op de wegen richting de kust groot. Het is vrijwel uitgesloten de infrastructuur en de vervoersdiensten structureel op deze uitzonderlijke momenten te ontwerpen. Mogelijke oplossingen worden gezocht in aanvullende diensten. De provincie heeft, in samenwerking met Rijkswaterstaat, het Stadsgewest Haaglanden de Stadsregio Rotterdam en de gemeente Den Haag en Rotterdam onderzocht wat de mogelijkheden hiervan zijn. (Bereik! 10)

Impressie toekomstbeeld Brouwersdam.

Opgaven wegennet		Wanneer
9	Provincie beziet in samenwerking met gemeenten en regio's of het nodig is om delen van de kust die nu redelijk rustig zijn structureel beter bereikbaar te maken (inclusief parkeermogelijkheden) in verband met de verwachte en gewenste toename aan recreanten en toeristen aan de Nederlandse kust.	2020-2040

3.4.1 Wegennet

De komende jaren zet de provincie, gezamenlijk met de andere vervoersautoriteiten, in op forse verbetering van het hoofdwegennet en het openbaar vervoernetwerk (Zuidvleugeln netwerk) in het sterk verstedelijkte, en economisch belangrijke deel van de provincie. Hierbij gaat de aandacht met name uit naar de bereikbaarheid van centra en belangrijke economische functies. Specifiek voor de kustzone worden geen ingrepen in het hoofdwegennet voorgesteld. Wel hebben onderdelen van komende verbeteringen (Verbreiding A15, doortrekken A4, verkenning nieuwe westelijke oeververbinding) invloed op de bereikbaarheid. Hiervoor dient het onderliggend wegennet goed aangesloten te zijn op de nieuwe hoofdverbindingen. De ligging van het onderliggend wegennet, grotendeels haaks op de richting van de kust, maakt dat de kust op een haast vanzelfsprekende wijze wordt gezoned in drukke delen en meer rustige stukken. Voor veel van deze wegen is het voornemen ze de komende jaren te verbeteren of (nieuw) aan te leggen (Rijnlandroute, Lozerlaan (deel internationale Ring Den Haag), Noordelijke Randweg Rijnsburg, doortrekken A20 naar Hoek van Holland). Voor de Zuid-Hollandse eilanden blijft het functioneren van de N57 een belangrijk punt van aandacht gezien de toenemende verkeersintensiteit. In samenhang met de verbetering van deze wegenstructuur kunnen de gemeenten zoeken naar een ruimer aanbod van parkeermogelijkheden. Hierbij behoort het onderzoeken van meervoudig grondgebruik om parkeren te combineren met bij voorbeeld een waterkerende functie, woon/werkprogramma's of met intensieve glastuinbouw en waterberging. In bovenstaande tabel zijn de opgaven voor het wegennet samengevat.

3.4.2 Openbaar Vervoer

De verbeteringen in het OV- netwerk hebben wel direct invloed op de bereikbaarheid van de kust. De aanleg van de RijnGouwe lijn, de lightrail van Rotterdam naar het strand van Hoek van Holland en de verbetering van het binnenstedelijke tram/randstadrail-netwerk in Den Haag maken dat de kustzone beter bereikbaar wordt. In de meest verstedelijkte delen van de kustzone kan worden gezien hoe een uitbreiding van het OV-netwerk kan bijdragen aan een grotere bereikbaarheid. In onderstaande tabel zijn de opgaven voor het openbaarvervoer samengevat.

3.4.3 Langzaamverkeersnetwerk

Een goed netwerk van wandel- en fietspaden is van belang voor de lokale bereikbaarheid van de kustzone. De provincie investeert de komende jaren in nieuwe fietspaden langs de kust. Bij een mogelijk toekomstige kustverbreding ontstaat ook ruimte voor een intensivering van het fiets- en wandelpadennetwerk en de daarbij behorende verbinding met het achterland.

Het is mogelijk om de waterstructuur in het directe achterland van de kust beter te benutten voor recreatie en landschappelijke verbetering. Nu wordt de waterstructuur door verschillende overheden vooral gezien vanuit de kerntaken. Het verbeteren van het recreatief gebruik van de waterwegen vraagt een nauwere samenwerking van partijen. In het kader van het integraal ruimtelijk project Delflandse kust worden verbeteringen in het vaartennetwerk in het Westland en Den Haag uitgewerkt (Project Vaartenland). Een andere opgave op de Zuid-Hollandse eilanden kan zijn het onderzoeken van de mogelijkheden

Opgaven openbaar vervoer		Wanneer
10	Provincie beziet met betrokken overheden waar mogelijkheden op de lange termijn zijn voor aanvullingen in het (hoogwaardig) openbaar vervoer.	2020-2040
11	In samenwerking met de betreffende gemeenten en vervoersaanbieders bezien hoe op topdagen in het toeristenseizoen de bereikbaarheid van de kust kan worden verbeterd.	2011-2015

Impressie verbetering vaarwegen Westland; beeld voor en na (bron: MUST stedenbouw).

om het recreatief gebruik van het Zuiderdiep op Goeree te vergroten. Voor de recreatievaart is het aantrekkelijk als er meer verbindingen zijn tussen binnenwater en de kust. Mogelijke locatie hiervoor is de monding van de Oude Rijn bij Katwijk. Uitbreiding van de recreatievaart moet geen belemering vormen voor de binnenvaart.

De zeejachthavens en visserijhavens langs de kust zijn van recreatieve en economische betekenis. Gezien de grote vaarafstanden tussen de zeejachthavens onderling, heeft het ontwikkelen van nieuwe locaties mogelijk toegevoegde waarde voor de recreatievaart. In dit opzicht zijn de omgeving van Hoek van Holland en Katwijk/Noordwijk geschikte zoeklocaties. De gemeente Katwijk is, in samenwerking met de gemeente Noordwijk, bezig met een haalbaarheidsstudie naar een jachthaven bij Katwijk/Noordwijk. De visserijhavens dragen bij aan het karakter van de locaties en hebben een economische betekenis. Het blijvend functioneren

van de visserijactiviteiten, in samenhang met de andere (haven)functies, draagt bij aan de specifieke kwaliteit en diversiteit van het kustgebied. In onderstaande tabel zijn de opgaven voor het langzaamverkeersnetwerk samengevat.

3.5 Landschappelijke, recreatieve en natuurlijke kwaliteiten

De duinen van de Zuid-Hollandse kust verenigen verschillende functies: het zijn natuurgebieden van (inter)nationaal belang, ze zijn van groot belang voor de recreatie, er vindt drinkwaterwinning plaats en ze bieden bescherming tegen de zee. De ambitie van de provincie Zuid-Holland is om de kwaliteit van het duingebied voor deze functies te behouden en te vergroten. In duingebieden die voldoende breed zijn, kunnen deze functies goed samengaan, bij smalle duingebieden is dit lastiger. Zo zijn de duinen bij de Delflandse kust

Opgaven langzaamverkeersnetwerk		Wanneer
12	Een beter fiets- en wandelpadennetwerk in duingebieden koppelen aan mogelijkheden van kustverbreding en aansluiten op het bestaande netwerk in het achterland.	2020-2040
13	Gezamenlijk met betrokken overheden werken aan een beter gebruik van de waterwegen en vaarten in het directe achterland van de kust.	2011-2020
14	De provincie heeft bij de ontwikkeling van (een) zeejachthaven(s) een kaderstellende rol. Naar aanleiding van de Provinciale visie recreatie en vrije tijd die voor het deelgebied Kust een verdere uitwerking krijgt kan voor een actievere rol worden gekozen.	2011

bijvoorbeeld te smal om deze verschillende functies te combineren: de zeewering is op sommige plaatsen zo kwetsbaar dat deze niet toegankelijk is voor recreanten. Hier kan het duingebied, gebruikmakend van natuurlijke processen, aan de zeezijde uitgebreid worden.

3.5.1 Zuid-Hollandse eilanden en Voordelta

Voor de kust van de Zuid-Hollandse eilanden ontwikkelt zich de Voordelta. Dit natuurgebied is beschermd als Natura2000-gebied en voor dit gebied is in dit kader een beheerplan opgesteld. Door de ontwikkeling van de Voordelta verandert langzamerhand het karakter van het huidige strand en het duingebied. In de huidige situatie ondervindt de strandrecreatie bij Voorne soms hinder van slib op het strand. Recreatie is voor de Zuid-

Hollandse eilanden van groot economisch belang. Afhankelijk van hoe de ontwikkeling doorzet zullen de mogelijkheden voor het recreatief strandgebruik veranderen. Dit vraagt om keuzes met betrekking tot de inrichting van het bestaande duingebied en het achterland. Op termijn is bij de Zuid-Hollandse eilanden een maatwerkoplossing nodig voor versterking van de zeewering (zie 3.2). Beide opgaven kunnen in een gebiedsgerichte uitwerking integraal worden uitgewerkt. De opgave wordt urgent op het moment dat de zeewering bij toetsing niet meer aan de veiligheidseisen voldoet. Voor de versterking van de zeewering bij Voorne is een maatwerkoplossing gekozen met een tijdshorizon van 20 jaar. Bij de huidige normering speelt dit dus omstreeks 2030. In onderstaande tabel zijn de opgaven voor de Zuid-Hollandse eilanden en Voordelta samengevat.

	Opgaven Zuid-Hollandse eilanden en Voordelta	Wanneer
15	Op termijn is een gebiedsgerichte uitwerking gewenst waarin de potenties van de zich ontwikkelende Voordelta voor natuur, recreatie en economie in samenhang met de toekomstige veiligheidsopgave worden uitgewerkt. Hierbij wordt bezien hoe een hoogwaardig recreatief programma kan bijdragen aan een kwaliteitsimpuls in het directe achterland.	2020-2040

De kust bij Scheveningen (het zuiderstrand).

Opgaven beheer duingebieden		Wanneer
16	Stimuleren van dynamisch beheer van duingebieden.	2011-2015
17	Stimuleren dat de ruimte die Natura2000 wetgeving biedt aan recreatief medegebruik van duingebieden optimaal wordt benut. Hierbij zijn ook de randvoorwaarden die de waterkering stelt aan recreatief medegebruik van belang.	2011-2015
18	Onderzoeken of organisatorische vereenvoudiging van beheer van duingebieden in grotere eenheden mogelijk en wenselijk is.	2011-2015

3.5.2 Beheer duingebieden

Aansluitend op de manier waarop de kust verbreed wordt - door gebruik te maken van natuurlijke en dynamische processen - kan het bestaande duin, als er voldoende ruimte is, ook dynamischer beheerd worden. Dit betekent dat natuurlijke processen zoals bijvoorbeeld verstuiving, gecontroleerd worden toegelaten. Dit komt de kwaliteit van het duingebied ten goede. Met dynamisch duinbeheer is ervaring, onder andere bij het Hoogheemraadschap Rijnland dat enkele pilots heeft uitgevoerd. De kennis die hiermee is opgedaan willen we goed benutten.

De natuurwetgeving is een krachtig instrument dat het mogelijk maakt de bestaande kwaliteit van het Nederlandse duingebied te behouden. Keerzijde is wel dat recreatief medegebruik van het duingebied door de natuurwetgeving soms wordt bemoeilijkt, aanleg van fietspaden door het duin kan bijvoorbeeld heel ingewikkeld zijn. De provincie zal, als bevoegd gezag bij de natuurbeschermingswet, proberen de ruimte die de natuurwetgeving biedt aan recreatief medegebruik van het duingebied, optimaal te benutten. De Natura2000-wetgeving heeft tot doel specifieke natuurdoeltypen in stand te houden en sluit daardoor niet naadloos aan op dynamische omstandigheden. Door klimaatverandering en het stimuleren van kustaangroei kunnen dat bestaande natuurdoeltypen geleidelijk veranderen in andere natuurdoeltypen. De provincie is trekker van een groot deel van de Natura2000-beheerplannen en treedt vanuit deze verantwoordelijkheid in overleg met het ministerie van Economie, Landbouw en Innovatie over de gewenste mogelijkheden aan dynamiek in de systematiek van Natura2000. De provincie stelt beheerplannen vast en vanuit die rol stimuleert de provincie de

beheerders van het duin om daar waar mogelijk mixed beheer toe te passen. Door de verschillende functies van het duingebied zijn verschillende beheerders in het duingebied en op het strand actief (o.a. waterschappen, drinkwaterbedrijven, natuurbeheerders, RWS, gemeenten). Hierdoor kan het beheer soms versnipperd zijn. Een organisatorische vereenvoudiging van het beheer in grotere eenheden kan mogelijk leiden tot grotere efficiëntie en kwalitatieve verbetering. In bovenstaande tabel zijn de opgaven voor het beheer van duingebieden samengevat.

3.5.3 Behoud en versterken verbinding met achterland

Een kwalitatief hoogwaardig kustgebied sluit aan op de landschappen die aan de binnenrand zijn gelegen. De ontwikkelingen langs de kust worden afgestemd op gebiedsgerichte uitwerkingen in het achterland, zoals bijvoorbeeld de ontwikkelingen in Midden Delfland. De provincie Zuid-Holland werkt binnen de Zuidvleugel van de Randstad samen met verschillende partijen. Deze partijen hebben de ambitie uitgesproken 80% van de totale bouwopgave binnen bestaand stedelijk-en dorpsgebied te realiseren. Verbindingszones in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur en recreatief groen rond de stad kunnen de verbinding tussen de kust en het achterland verder verbeteren. De beleidswijziging van het rijk ten aanzien van de Ecologische Hoofdstructuur is aanleiding voor herziening van het ambitieniveau van de provincie op dit terrein. Welke rol de provincie wil spelen bij de realisatie van recreatief groen rond de stad wordt uitgewerkt in het kader van de Zuidvleugelgroenstructuur. In onderstaande tabel zijn de opgaven voor behoud en versterken van de verbinding met het achterland samengevat.

Opgaven behoud en versterken verbinding met achterland		Wanneer
19	Behoud en versterking van landschappelijke verbinding tussen kustgebied en achterland door ontwikkelingen in de binnenduinrand integraal en in samenhang uit te werken.	2011-2040
20	Realiseren verbindingzones in het kader van Ecologische Hoofdstructuur.	2011-2015
21	Bepalen van de provinciale rol en ambitie bij realisatie Zuidvleugelgroenstructuur.	2011

Duingebied bij Meijndel.

4. Fasering, bestuurlijke samenwerking en Financiering

4.1 Vertaling van lange termijn naar korte termijn

Deze strategische agenda is gericht op de langere termijn (2020 - 2040) en biedt een doorkijk naar de zeer lange termijn (2100). Voor consistent beleid is een integrale ambitie voor de langere termijn nodig om op kortere termijn de ontwikkelingen in de kustzone te kunnen sturen. Voor investeringen in de stedelijke kwaliteit van badplaatsen is het nodig dat op korte termijn duidelijkheid ontstaat over wat op lange termijn nodig is voor de kustveiligheid. Investeringen kunnen dan doorgang vinden zonder risico dat men er later 'spijt van krijgt' of extra hoge kosten moet maken. De vraag waar een landwaartse reserveringszone van de waterkering nodig en gewenst is zou op korte termijn beantwoord moeten worden. Ook het uitwerken van de mogelijkheden voor multifunctioneel gebruik van de waterkering en criteria voor buitendijkse ontwikkelingen zijn op korte termijn nodig.

4.2 Fasering

De provincie heeft de ambitie om, daar waar kustverbreding is gewenst, dit te realiseren op een manier waarbij gebruik wordt gemaakt van natuurlijke processen (bouwen met de natuur). De snelheid waarmee de kust wordt verbreed, wordt dan begrensd door wat deze natuurlijke processen 'aankunnen'. Dit maakt dat groot-schalige suppleties op korte termijn nodig zijn om op langere termijn opgewassen te zijn tegen

hogere waterstanden op zee en langduriger stormen. Voordeel van deze wijze van kustuitbreiding is dat de snelheid van kustuitbreiding automatisch aansluit bij de ontwikkeling waardevolle natuur. De kust kent direct na aanleg geen periode van mindere kwaliteit door braakliggend land dat nog ontwikkeld moet worden. Elk (bad) seizoen is de kust gebruiksklaar. Bovendien is deze wijze van kustuitbreiding flexibel en zijn de momenten waarop vervolgstappen worden gezet af te stemmen op beschikbaarheid van materieel en financiering. De kustuitbreiding is een doorgaand proces waarbij het landschap altijd af is maar nooit klaar; het kan meeontwikkelen met klimaatverandering en andere ecologische processen, is kosteneffectief en heeft een maatschappelijke meerwaarde. In badplaatsen is maatwerk nodig om op termijn aan de veiligheidsopgave te blijven voldoen. Ook hier heeft de provincie een voorkeur voor oplossingen die gefaseerd kunnen worden gerealiseerd. Deze oplossingen moeten passen bij het stedelijk karakter van de badplaats en kunnen ook harde constructies bevatten.

4.3 Bestuurlijke samenwerking

Een integrale aanpak vraagt samenwerking tussen verschillende overheden met taken en verantwoordelijkheden in de kustzone. Naast de uitvoering van de eigen taken en verantwoordelijkheden is daarbij een open houding noodzakelijk op het moment dat ontwikkelingen gebaat zijn bij goede afstemming.

4.3.1 Samenwerking in het kader van het Nationaal Deltaprogramma

Het verbeteren van de stedelijke kwaliteit van badplaatsen is primair de verantwoordelijkheid van gemeenten. De provincie kan hierbij faciliteren, met name daar waar het beperkingen betreft die de ligging van de waterkering met zich meebrengt. Stimuleren van het multifunctioneel gebruik van de waterkering en duidelijkheid creëren over de toekomstige ligging van de waterkering zijn onderwerpen die wat betreft de uitwerking goed passen bij het deltaprogramma kust. Waterschappen zijn hiervoor uiteindelijk verantwoordelijk, het rijk als belangrijke financier van kustversterking is hierbij onmisbaar. De rol van de provincie is het onderwerp (blijven) agenderen en de betrokken partijen (rijk, waterschappen en gemeenten) bij elkaar brengen. Ook het uitwerken wanneer en onder welke voorwaarden buitendijkse ontwikkelingen mogelijk zijn past bij het deltaprogramma kust. Gemeenten, waterschappen en het rijk hebben hierbij een rol en de provincie neemt het voortouw. Dit vormt een aanvulling op het beleidskader dat de provincie momenteel ontwikkelt voor buitendijkse ontwikkelingen in het rivierengebied.

4.3.2 Samenwerking in het kader van MIRT (Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport)

Het verbeteren van de bereikbaarheid van de kust, is een opgave voor Rijk, gemeenten, regio's en provincie gezamenlijk. Het belang van een bereikbare kust onderstreept de noodzaak van reeds geagendeerde projecten zoals de RijnGouwelijn, de lightrail van Rotterdam naar het strand van Hoek van Holland en de verbetering van het binnenstedelijke tram/randstadrail-netwerk in Den Haag.

4.3.3 Gebiedsgerichte uitwerkingen

De provincie gaat in overleg met betrokken partijen bezien waar meer gebiedsgerichte uitwerkingen zinvol zijn. Juist wanneer betrokken overheden (en marktpartijen) gezamenlijk een integrale opgave oppakken, leidde dat in het recente verleden tot uitvoerbare en breed gedragen projecten. Een goed voorbeeld hiervan is het integrale ruimtelijk project Delflandse Kust.

Bij stedelijke ontwikkeling binnen de rode contour van Hoek van Holland, neemt de gemeente Rotterdam het initiatief en heeft de verantwoordelijkheid voor verdere planvorming. De provincie kan faciliteren en vanuit haar verantwoordelijkheid op het vlak van de ruimtelijke ordening, natuurbescherming en waterveiligheid stimuleren dat de ontwikkeling past in de directe omgeving, met aandacht voor de programmatische en ruimtelijke verankering in het achterland.

Gemeente Katwijk onderzoekt, gezamenlijk met de gemeente Noordwijk, de haalbaarheid en wenselijkheid van een zeejachthaven en de mogelijkheden om een dergelijke ontwikkeling te combineren met kustveiligheid, verbeteren van de waterkwaliteit en infrastructurele ontsluiting. Zodra de gemeenteraad heeft besloten over de wenselijkheid van de jachthaven zal de gemeente het rijk, de provincie en het waterschap betrekken bij de gebiedsgerichte uitwerking.

Op termijn (ca 2030) is een gebiedsgerichte uitwerking gewenst voor het kustgebied van de Zuid-Hollandse eilanden en de Voordelta. Hierbij moeten de mogelijkheden worden uitgewerkt van de zich ontwikkelende Voordelta voor natuur, recreatie en economie. Dit in samenhang met de toekomstige veiligheidsopgave voor de Zuid-Hollandse eilanden. Deze gebiedsgerichte uitwerking zal een gezamenlijke opgave zijn voor gemeenten, waterschappen, provincie en Rijk. Omdat het schaalniveau en de aard van de opgave, met het zwaartepunt bij natuur, ruimtelijke ordening en veiligheid, goed aansluiten bij de verantwoordelijkheden van de provincie, kan de provincie hier de regierol op zich nemen.

4.3.4 Beheer

Vanuit haar rol bij het vaststellen van beheerplannen voor Natura2000-gebieden kan de provincie een dynamischer beheer van duingebieden met aandacht voor recreatief gebruik stimuleren. Tevens kan de provincie onderzoeken of organisatorische vereenvoudiging van beheer van duingebieden mogelijk is. Dit zal in nauwe samenwerking met andere overheden (gemeenten en waterschappen) en beheerorganisaties uitgezocht moeten worden.

4.3.5 Europa

Het maritieme EU- beleid was de afgelopen jaren voornamelijk sectoraal ingevuld en gebaseerd op de zee. De komende jaren wordt dit EU-beleid integraler en wordt het kustgebied erbij betrokken. De EU heeft de volgende ambities:

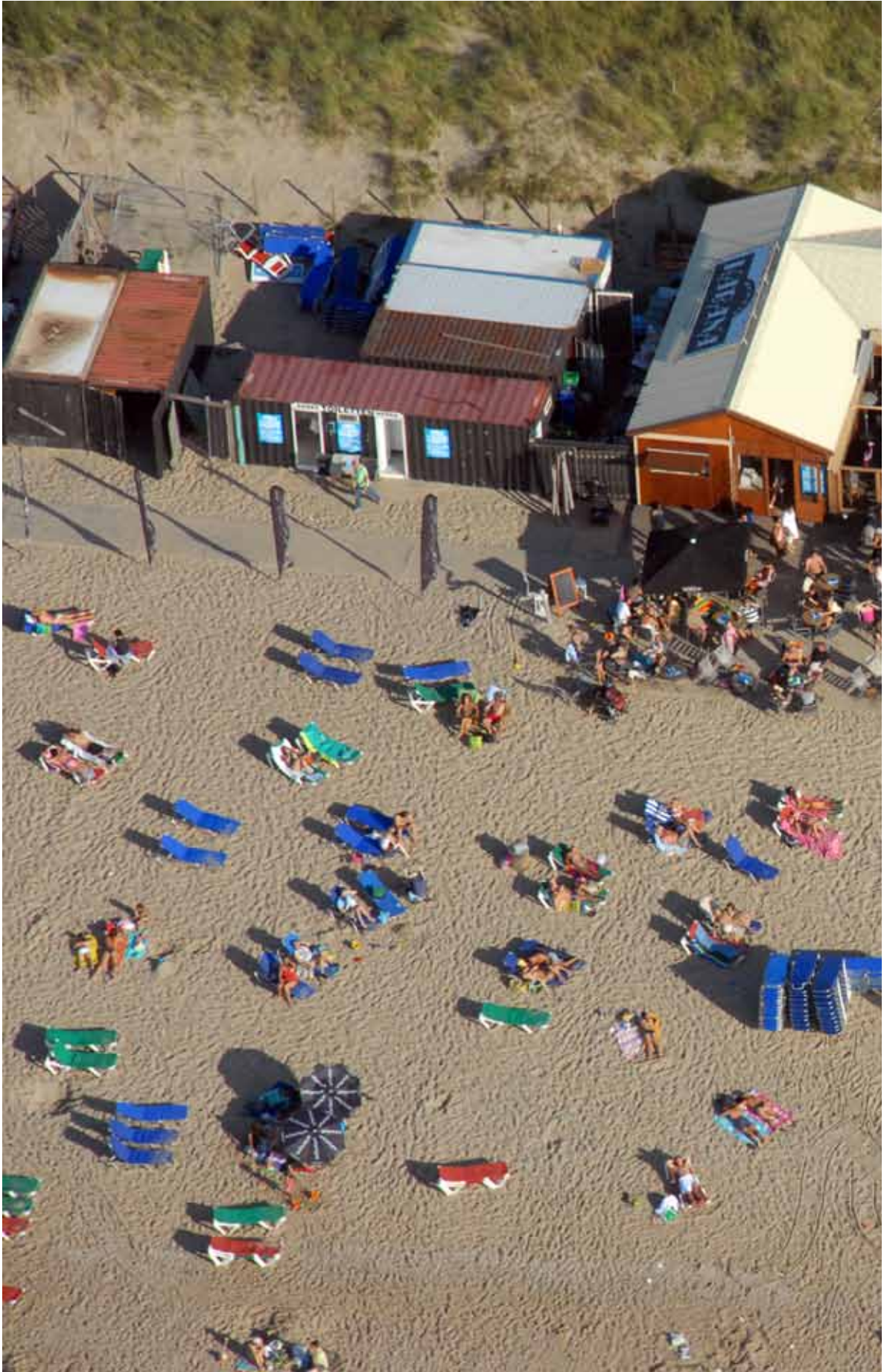
- de duurzame exploitatie van zeeën en oceanen verbeteren;
- kennis- en innovatiebasis voor het maritieme beleid opbouwen;
- maximale levenskwaliteit in de kustregio's verwezenlijken;
- Europees leiderschap in maritieme aangelegenheden bevorderen;
- de zichtbaarheid van het maritieme Europa vergroten.

Mogelijk wordt een macroregionale strategie voor de Noordzee ontwikkeld, dit is een nieuwe vorm van territoriale samenwerking die richtlijnen beter op elkaar moet afstemmen, en geldstromen beter moet reguleren. Momenteel werkt de EU aan de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) met als doel een goede ecologische en chemische kwaliteit van de Noordzee te realiseren. Activiteiten op zee zijn sterk verbonden met de activiteiten op het land. Daarnaast is de Noordzee een bron van wind- en getijdenenergie en biedt de Noordzee ruimte voor eventuele innovaties. Vanwege het belang van de ontwikkelingen op zee en de relatie met de kust volgt de provincie de Europese ontwikkelingen en probeert hier invloed op te hebben. Hierbij werkt zij samen met Europese partners, het Rijk en andere kustprovincies.

4.4 Financiering

Kustonderhoud wordt gefinancierd door het Rijk en de waterschappen. Als kustonderhoud gecombineerd wordt met kustverbreding voor natuur en recreatie, zijn meer overheden en eventueel belanghebbenden verantwoordelijk voor de financiering hiervan. Rijk en provincie financieren het pilotproject Zandmotor. De financiering van eventuele vervolgstappen op het gebied van kustverbreding is afhankelijk van de resultaten met deze pilot.

De toekomstige maatregelen ten behoeve van de kustveiligheid kunnen gefinancierd worden uit het Deltafonds. Vanaf 2020 wordt het Deltafonds naar verwachting jaarlijks met 1 miljard euro gevoed. Het Deltaprogramma geeft daarbij de voorkeur aan integrale oplossingen. Bovendien verwacht het Rijk dat regionale overheden hun financiële verantwoordelijkheid nemen als het gaat om regionale doelen. Tegelijkertijd mag van het Rijk verwacht worden dat er geen sectorale financieringsstructuur wordt gehanteerd. Het deltaprogramma kust gaat uit van het taakbeginsel. Het taakbeginsel houdt in dat partijen bijdragen in de kosten van de voortgebrachte voorzieningen naar rato van het profijt dat elke partij heeft van die voorzieningen en de vervulling van zijn maatschappelijke taak. De financiering voor infrastructuur is een gedeelde verantwoordelijkheid van Rijk, provincie en regio's/gemeenten waarbij iedere overheid zelf verantwoordelijk is ten aanzien van de eigen infrastructuur. Onder andere via het bestuurlijk overleg MIRT worden de financiële middelen beschikbaar gesteld. Daar waar de provincie een regisserende en coördinerende rol wil spelen, moet zij voldoende capaciteit beschikbaar stellen.

5. Vervolg

Voor de opgaven in deze strategische agenda geldt dat een groot deel op dit moment wordt uitgewerkt en dat een deel verder moeten worden uitgewerkt. In dit hoofdstuk wordt aangegeven op welke manier dit gebeurt, waarbij een onderverdeling in de tijd is gemaakt.

Zeewatersport.

5.1 Bepalen rol en ambitie bij lopende programma's

Op korte termijn, in 2011, zal de provincie bij de visie op recreatie en vrije tijd bepalen welke rol zij wil spelen bij de ontwikkeling van zeejachthavens. Dit zal een afweging worden van verschillende beleidsdoelstellingen van de provincie. Tevens neemt de provincie een beslissing over haar rol en ambitie bij de Zuidvleugelgroenstructuur als onderdeel van de uitvoering van de Provinciale Structuurvisie. In onderstaande tabel is opgenomen op welke terreinen de provincie op korte termijn haar rol en positie bepaalt.

Opgaven 2011	
14	De provincie heeft bij de ontwikkeling van (een) zeejachthaven(s) een kaderstellende rol. Naar aanleiding van de Provinciale visie recreatie en vrije tijd die voor het deelgebied Kust een verdere uitwerking krijgt kan voor een actievere rol worden gekozen.
21	Bepalen van de provinciale rol en ambitie bij het realiseren van de Zuidvleugelgroenstructuur.

	Opgaven die gezamenlijk met het Deltaprogramma Kust kunnen worden uitgewerkt	Toelichting in paragraaf
1	Evaluatie van het pilotproject Zandmotor en visie op de inzet van zandmotoren bij toekomstig kustzonebeleid.	5.2.1
3	Bepalen van de toekomstige ligging van de waterkering in badplaatsen (wel/niet zeewaarts).	5.2.2
4	Mogelijkheden multifunctioneel gebruik waterkeringen vergroten.	5.2.3
5	Criteria uitwerken waarbinnen buitendijkse ontwikkelingen op verantwoorde wijze mogelijk zijn.	5.2.4
7	Afspraken over onderhoud van het strand bij harde keringen, waaronder bij de Brouwersdam.	5.2.5

5.2 Gezamenlijk uitwerken met de projectorganisatie van het Deltaprogramma Kust in de periode 2011 - 2015

De provincie wil een aantal onderwerpen gezamenlijk uitwerken met de projectorganisatie van het deelprogramma Kust van het Nationaal Deltaprogramma. Voor een groot deel van de opgaven heeft de provincie een rol vanuit haar huidige beleid of haar verantwoordelijkheid, bijvoorbeeld sturen op regionale samenhang in ruimtelijke ontwikkelingen of de verantwoordelijkheid voor regionale bereikbaarheid. In bovenstaande tabel zijn deze opgaven samengevat. In de paragraaf 5.2.1 tot en met paragraaf 5.2.5 wordt per opgave een toelichting gegeven en wordt ingegaan op de rol van de provincie.

5.2.1 Evaluatie zandmotor

Het Deltaprogramma Kust onderzoekt of zeewaartse kustuitbreiding wenselijk is. Het ligt daarom voor de hand om de evaluatie van het pilotproject Zandmotor op te nemen in het Deltaprogramma Kust. Evaluatie van de pilot zal dan met name gaan over de morfologische werking van de zandmotor (hoe snel en effectief werkt de zandmotor als middel voor kustaan groei, wat zijn de gevolgen voor het kustbeheer), financiële aspecten (hoe kostenefficiënt is de zandmotor) en juridische aspecten.

Voor de provincie zal de evaluatie van de pilot meer gericht moeten zijn op gebiedsspecifieke aspecten, zoals bijvoorbeeld de meerwaarde van de zandmotor voor verschillende vormen van

recreatie. De eerste evaluatie zal 5 jaar na aanleg plaatsvinden. Om op basis van de evaluatie het provinciaal beleid voor kustverbreding te kunnen bepalen, denkt de provincie na over de aspecten waarop de pilot beoordeeld wordt. Uitwerking hiervan is op korte termijn nodig.

Rol provincie

Rijk en provincie zijn gezamenlijk initiatiefnemer van de evaluatie van het pilotproject Zandmotor. Deze evaluatie vindt plaats op basis van de monitoring die onderdeel uitmaakt van het pilotproject Zandmotor. Bij de evaluatie worden partners in het project betrokken.

5.2.2 Toekomstige ligging van de waterkering in badplaatsen

Voor stedelijke ontwikkeling van badplaatsen is het belangrijk dat er zicht is op wat lange termijnoplossingen voor kustveiligheid betekenen voor de ligging van de toekomstige waterkering. Hierbij gaat het om maatwerk per badplaats.

Rol provincie

De provincie agendeert dit vraagstuk bij het Deltaprogramma en betrokken partners. Het bepalen en vastleggen van de toekomstige ligging van de waterkering is een verantwoordelijkheid van de waterschappen. Vanuit een visie op de Zuid-Hollandse kust als samenhangend geheel treedt de provincie op als regisseur om de belangen van rijk en waterschap (verantwoordelijkheid voor de veiligheid) en gemeenten (verantwoordelijkheid voor de stedelijke ontwikkeling) bij elkaar te brengen.

5.2.3 Mogelijkheden multifunctioneel gebruik van de waterkering vergroten.

Voor stedelijke ontwikkeling van badplaatsen is het eveneens belangrijk dat belemmeringen voor multifunctioneel gebruik van de waterkering weggenomen worden. Hierbij moet ook aandacht zijn voor verdeling van verantwoordelijkheden bij toetsing en beheer, omdat onduidelijkheden hierover de toepassing van technisch innovatieve oplossingen vaak in de weg staan.

Rol provincie

De provincie agendeert. Vanuit de visie op de Zuid-Hollandse kust als samenhangend geheel treedt zij op als regisseur en brengt zij de belangen van Rijk en waterschap (verantwoordelijkheid voor de veiligheid) en gemeenten (verantwoordelijkheid voor de stedelijke ontwikkeling) bij elkaar.

5.2.4 Criteria voor buitendijkse ontwikkelingen

Voor stedelijke ontwikkeling van badplaatsen is het noodzakelijke om criteria uit te werken waarbinnen buitendijkse ontwikkelingen op verantwoorde wijze mogelijk zijn.

Rol provincie

Aansluitend bij het beleidskader voor buitendijkse ontwikkelingen in het rivierengebied neemt de provincie hier het initiatief. In het buitendijkse gebied raken verantwoordelijkheden van Rijk, waterschappen, gemeenten en de provincie elkaar. Het betreft hier daarom een gezamenlijk uitwerking van criteria.

5.2.5 Onderhoud strand bij harde keringen

In overleg met het Rijk onderzoekt de provincie op welke wijze de strandrecreatie bij harde keringen, waaronder de Brouwersdam, op langere termijn behouden kan blijven. Voor de Brouwersdam is geen basiskustlijn gedefinieerd, daarom voert het Rijk hier geen zandsuppleties uit. Onderhoud van het strand is vanuit recreatief oogpunt echter zeer wenselijk.

Rol provincie

Provincie agendeert en regisseert. Het maken van afspraken wordt gezamenlijk met gemeenten en Rijkswaterstaat opgepakt. Rijkswaterstaat is verantwoordelijk voor kustbeheer en is beheerder van de waterkering Brouwersdam.

5.3 Kustopgaven voor de korte termijn, 2011-2015

Naast de opgaven die de provincie gezamenlijk met de projectorganisatie van het deltaprogramma Kust wil uitwerken, ziet zij ook opgaven voor haar kustgebied die buiten het deltaprogramma worden opgepakt. In onderstaande tabel staat een overzicht van de opgaven. In de paragrafen 5.3.1 tot en met 5.3.9 wordt per opgave aangegeven in welk kader vervolgacties worden uitgewerkt en wat de rol van de provincie hierbij is.

	Opgaven op korte termijn (2011-2015)	Toelichting in paragraaf
3	Uitwerken van het onderscheidend profiel en de gewenste kwaliteit van de badplaatsen in samenhang met de toekomstige ligging van de waterkering.	5.3.1
6	Gebiedsgerichte uitwerking Hoek van Holland.	5.3.2
8	MIRT verkenning Getijdencentrale Brouwersdam.	5.3.3
11	Verbetering bereikbaarheid kust op topdagen.	5.3.4
13	Beter gebruik vaarwegen en vaarten in direct achterland.	5.3.5
16	Stimuleren dynamisch beheer duingebieden.	5.3.6
17	Stimuleren dat de ruimte die Natura2000 wetgeving biedt aan recreatief medegebruik van duingebieden optimaal wordt benut. Hierbij zijn ook de randvoorwaarden die de waterkering stelt aan recreatief medegebruik van belang.	5.3.7
18	Verkennen mogelijkheden vereenvoudiging beheer duingebieden.	5.3.8
19	Behoud en versterking van landschappelijke verbinding tussen kustgebied en achterland door ontwikkelingen in de binnenduinrand integraal en in samenhang uit te werken.	5.3.9
20	Realiseren verbindingzones in het kader van de Ecologische hoofdstructuur.	5.3.10

5.3.1 Uitwerken van het onderscheidend profiel en de gewenste kwaliteit van de badplaatsen

Deze uitwerking gebeurt in het kader van het verbeteren van de samenhang van de ruimtelijke kwaliteit van de kust en de uitwerking van de visie op recreatie en vrije tijd. Deze uitwerking hangt samen met de bepaling van de toekomstige ligging van de waterkering in badplaatsen.

Rol provincie

De provincie agendeert en treedt op als regisseur voor de regionale samenhang en de relatie tussen badplaats en omgeving. De provincie brengt de kustgemeenten en private partijen bij elkaar. Voor de verdere uitwerking per locatie zijn de kustgemeenten en private partijen verantwoordelijk.

5.3.2 Gebiedsgerichte uitwerking Hoek van Holland

De gemeente heeft het initiatief bij de ontwikkeling van Hoek van Holland tot badplaats aan zee. In het kader van het Integraal Ruimtelijk Project Delflandse Kust kunnen gemeente Rotterdam en provincie Zuid-Holland samenwerken aan deze opgave.

Rol provincie

De provincie denkt mee aan een oplossing van dilemma's die ontstaan door randvoorwaarden die volgen uit de Natuurbeschermingswet en Provinciale Structuurvisie. De provincie levert inbreng aan de uitwerking hiervan.

5.3.3 MIRT verkenning Getijdencentrale Brouwersdam

De verkenning van de mogelijkheden van een getijdencentrale bij de Brouwersdam maakt deel uit van de MIRTverkenning Grevelingen.

Rol provincie

De provincie is één van de deelnemende partijen en medefinancier van de verkenning.

5.3.4 Verkenning naar verbetering bereikbaarheid kust op topdagen

In het kader van de visie op recreatie en vrije tijd kan een verkenning worden gestart naar mogelijke verbetering van de bereikbaarheid van de kust op topdagen.

Rol provincie

De provincie agendeert deze verkenning die gezamenlijk kan worden uitgevoerd met partijen die bij regionale bereikbaarheid betrokken zijn.

5.3.5 Beter gebruik vaarwegen en vaarten in direct achterland

Voor de Delflandse Kust is in het kader van het Integraal Ruimtelijk Project Delflandse kust het project Vaartenland gestart om de verbinding tussen kust en achterland via een zogenoemde blauwgroene structuur te verbeteren. Samen met de betrokken partijen is voor de eerste fase een studie opgestart. Op langere termijn kan ook voor de andere delen van de Zuid-Hollandse kust worden verkend of uitwerking van een beter gebruik van vaarwegen en vaarten in het achterland wenselijk is. Daarbij wordt rekening gehouden met de belangen van de binnenvaart.

Rol provincie

Vanuit het Integraal Ruimtelijk Project Delflandse Kust is de provincie regisseur voor de eerste fase van het gezamenlijke project Vaartenland.

5.3.6 Stimuleren dynamisch beheer duingebieden

Rol provincie

De provincie is bevoegd gezag voor het vaststellen van de beheerplannen van de Natura2000 gebieden in de kustzone, en stimuleert in deze rol dynamisch duinbeheer.

5.3.7 Stimuleren recreatief medegebruik van duingebieden binnen de mogelijkheden van N2000

Dit is een doorlopend aandachtspunt bij diverse projecten, waaronder bijvoorbeeld de aanleg van fietspaden door beschermde natuurgebieden.

Rol provincie

De provincie is bevoegd gezag voor de natuurbeschermingswet en kan meedenken over wat binnen de wettelijke kaders mogelijk is.

5.3.8 Verkennen mogelijkheden vereenvoudiging beheer duingebieden

Deze verkenning kan onderdeel uitmaken van de uitwerking van de visie op recreatie en vrije tijd en heeft een relatie met natuurbeheer.

Rol provincie

De provincie agendeert de verkenning en heeft daarbij de rol van regisseur.

5.3.9 Behoud en versterking landschappelijke verbindingen tussen kustgebied en achterland

Dit is een doorlopend aandachtspunt bij diverse programma's, waaronder de Integrale Ruimtelijke Projecten Delflandse kust en het Hof van Delfland. Voor de Delflandse Kust krijgt dit vorm in de studie Vaartenland.

Rol provincie

Vanuit haar rol in de integrale projecten verantwoordelijk voor het agenderen en uitwerken en het behouden en versterken van verbinding tussen kust en achterland.

5.3.10 Realiseren verbindingzones in het kader van de Ecologische hoofdstructuur

Het nieuwe kabinetsbeleid is aanleiding voor herziening van deze taak.

Rol provincie

Bij het realiseren van verbindingzones in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur was de provincie uitvoerder en financier.

5.4 Kustopgaven op langere termijn

In onderstaande tabel is een overzicht opgenomen van opgaven die op lange termijn (vanaf 2020) zullen spelen. In welk kader deze opgaven worden uitgewerkt is nu nog niet aan te geven, evenals de provinciale rol hierbij.

Opgaven op langere termijn (2020-en verder)	
2	De mogelijkheid om zandmotoren in de toekomst vaker in te zetten voor kustveiligheid en kustonderhoud.
9	Gedifferentieerde bereikbaarheid kust over wegennet in samenspraak met regio en gemeenten.
10	Bereikbaarheid kust door aanvullingen in openbaar vervoer.
12	Intensiveren fiets en wandelpadennetwerk in duingebieden.
15	Gebiedsgerichte uitwerking Zuid-Hollandse eilanden en Voordelta.

Literatuur

1. Provinciale Structuurvisie. *Provincie Zuid-Holland (2010)*.
2. Provinciaal Waterplan. *Provincie Zuid-Holland (2010)*.
3. Zandmotor Delflandse kust. *Projectnota MER. Provincie Zuid-Holland (2010)*.
4. Integraal Ruimtelijk Project Delflandse Kust Visie Document. *Provincie Zuid-Holland (2010)*.
5. Samen werken met water. Een land dat leeft, bouwt aan zijn toekomst. *Bevindingen van de Deltacommissie 2008*.
6. Nota Wervelender. *Provincie Zuid-Holland (2010)*.
7. Het tij gekeerd. *Provinciale Visie op Recreatie en Vrije tijd (2010)*.
8. Ontwerp Kustnota, deel 1 Visie en Doelstelling. *Hoogheemraadschap van Rijnland*.
9. Delflands Algemeen Waterkeringenbeleid - Veilig nu en in de toekomst, samen met de omgeving. *Hoogheemraadschap van Delfland*.
10. De bereikbaarheid van de Zuid-Hollandse badplaatsen.
Witteveen + Bos in opdracht van BEREIK! De samenwerkingsorganisatie van Rijkswaterstaat, provincie Zuid-Holland, stadsgewest Haaglanden, gemeente Den Haag en gemeente Rotterdam.

Impressão Zoroastri